

Satakunnan ammattikorkeakoulu

Jarkko Ingerö

MANGA JA KULTTUURILLINEN APPROPRIAATIO

Kuvataiteen koulutusohjelma

2017

MANGA JA KULTTUURILLINEN APPROPRIAATIO

Ingerö, Jarkko

Satakunnan ammattikorkeakoulu

Kuvataiteen koulutusohjelma

toukokuu 2017

Ohjaaja: Matti Velhonoja ja Niilo Rinne

Sivumäärä: 20

Liitteitä:

Asiasanat:

Kulttuurillinen appropriaatio, manga, Japanin kulttuuri

Päätin tutkia kulttuurillista appropriaatiota taiteessa oman lopputyöni kautta. Kulttuurin lainaaminen on tärkeä osa työskentelytapaa ja haluan perehtyä aiheeseen syvemmälle ja tutkia milloin lainaaminen on loukkaavaa ja milloin hyväksyttyä. Tutkin myös miten appropriaatio vaikuttaa nykypäivän globaalissa taidekentässä.

MANGA AND CULTURAL APPROPRIATION

Ingerö, Jarkko

Satakunnan Ammattikorkeakoulu, Satakunta University of Applied Sciences

Degree Programme in Fine Arts

May 2017

Supervisor: Matti Velhonoja ja Niilo Rinne

Number of Pages: 20

Appendices:

Keywords:

Cultural appropriation, Manga, Japanese culture

I decided to study cultural appropriation in modern art through the process of finishing my diploma. Borrowing from foreign cultures is an important part of my work and I wanted to inspect the issue further and understand the definition of harmful and offensive use of culture. I also study cultural appropriation in modern art world.

SISÄLLYS

1 JOHDANTO.....	5
2 KULTTUURILLINEN APPROPRIAATIO TAITEESSA.....	6
2.1 TAITEILIJAN VAPAUS.....	7
3 JAPANIN KULTTUURI.....	9
3.1 RINPA.....	9
3.2 ANIME&MANGA.....	10
3.3 KULTTUURILLISET IKONIT.....	10
4 MANGA.....	13
4.1 MANGAN HISTORIA.....	13
4.2 MANGA SUOMESSA.....	14
4.3 OMA MANGAHARRASTUKSENI.....	14
4.4 MANGA OMASSA TAITEESSANI.....	16
5 KULTTUURILLINEN APPROPRIAATIO OMASSA TYÖSSÄNI.....	19
6 LOPPUSANAT.....	24
7 LÄHTEET.....	25

1 JOHDANTO

Lopputyökseni toteutin japanilaistyyllisen kultaisen valtaistuinsalin sermin. Sermiin on maalattu maisemaa suomalaisesta romantiikasta sekä suomalaisia kulttuuri-ikoneita japanilaiseen tyyliin. Omaan kuvamaailmaani on aina liittynyt vahvasti kiinnostus Japanin kulttuuria kohtaan sekä intohimo erityisesti mangan estetiikkaan. Viime aikoina vieraan kulttuurin lainaaminen on herättänyt paljon keskustelua ja aloin pohtia täyttääkö oma työskentelytapani kulttuurillisen appropriatian tunnusmerkit. Kulttuurillinen appropriatio tarkoittaa siis negatiivisella tavalla lainaamista toiselta, usein alistetummalta kulttuurilta. Vaikka Japanin ja Suomen valtasuhteessa ei ole kyse alistuksesta, on yleistä että länsimaalaisten käyttämät Japanin kulttuurin symbolit aiheuttavat närkästymistä mediassa. Lähdin tutkimaan mikä oikeastaan on kulttuurillisen lainauksen tai omimisen määritelmä ja mitkä tunnusmerkit teoksen on täytettävä jotta se voitaisiin kokea loukkaavaksi.

Opiskelin syyslukukauden vuonna 2015 Osakassa, Japanissa ja pääsin kokemaan japanilaisen kulttuurin henkilökohtaisesti. Kokemus vahvisti joitain jo ennestään olevia mielikuvia ja yllätti silti monella tapaa. Monet havaintoni juontavat tästä kokemuksesta ja käytän tätä paljon taiteellisessa työssäni. Näin ja koin myös paikallista taidetta mikä loi kiinnostuksen perinteiseen japanilaiseen maalaustekniikkaan. En tuohon aikaan kiinnittänyt huomiota kulttuurin lainaamiseen, koska japanilaiset ovat innokkaita tarjoamaan omaa kulttuuriaan elämyksenä ulkopuolisille. Japanilaiset siis harvoin itse kokevat, että heidän kulttuuriaan varastetaan.

Määrittelen ensin kulttuurillisen appropriatian käsityksen ja kuvailen esimerkkejä teoksista tai tilanteista joissa se toteutuu. Seuraavaksi käsittelen kevyesti Japanin kulttuuria ja mangan historiaa sekä arvomaailmaa ja kuvakielen merkitystä. Tämän jälkeen tutkin miten sen hyödyntäminen omassa taiteessani täyttää tai ei täytä kulttuurillisen appropriatian tunnusmerkit.

2 KULTTUURILLINEN APPROPRIAATIO TAITEESSA

Ensinnäkin on määriteltävä, mitä oikeastaan on kulttuuri? Ja milloin voidaan katsoa että sitä riistetään tai omaksutaan? James O. Young kirjoittaa kirjassaan "Cultural Appropriation and the Arts": Mitä on kulttuuri?

Kulttuurien monimuotoisuus aiheuttaa joskus ongelmia määrittää mitä yksittäinen kulttuuri oikeastaan on, mutta kulttuurin konsepti on verrattain helppo määritellä. Kulttuuri on tietynlainen muoto tai tyyppi jonkin ihmisryhmän älyllistä kehitystä. Myöskin sivilisaatio, tavat, taiteelliset saavutukset ja niin edelleen. Taiteellisia saavutuksia pidetään lähes jokaisessa kulttuurissa erittäin tärkeänä osana kulttuuri-identiteettiä. (O.Young, 9)

Kulttuurin katsotaan siis olevan väestön historiallista perinnettä sekä taidetta ja saavutuksia. Kulttuurista riippuen eri asiat saavat oman painoarvonsa ja esimerkiksi taiteen merkitys saattaa olla toisessa kulttuurissa vähäisempi kuin toisessa. Siksi on tärkeää tarkastella lainaamista kulttuuri- ja tapauskohtaisesti.

Entä mitä sitten on kulttuurillinen appropriatio?

Oxford English dictionaryn määritelmä sanalle kulttuurillinen appropriatio: "Epärehellinen omaisuuden omiminen. "

Appropriatioon liitetään siis pääasiassa negatiivinen vaikutelma. Tärkeää on että lainaus on tapahtunut epärehellisesti välittämättä kohdekulttuurin eduista.

Taiteessa kulttuurillinen appropriatio on erityisen hankalaa koska taide lainaa ja viittaa itseensä taidemaailman sisällä. Kuuluisimpina esimerkkeinä ovat Picasson teokset jotka lainasivat afrikkalaisilta veistäjiltä. Jazz ja Blues musiikki ovat syntyneet yhdysvalloissa afroamerikkalaisen väestön keskuudessa mutta se katsotaan nykyään osaksi amerikkalaista kulttuuria. Elokuville lainaaminen on erityisen yleistä, esimerkiksi monet Disneyn elokuvista kuvaavat jonkun alkuperäisväestön kulttuuria kuten Pocahontas.

Taiteessa kulttuurillisella appropriatiolla on pääasiassa kolme eri muotoa. Objektin omimisessa aineellinen esine tai taideteos siirretään yhdestä kulttuurista toisen omistukseen. Sisällön omimisessa kyse on asioista joilla ei

välttämättä ole konkreettista fyysistä muotoa, esim sävellys, tarina tai runo. Aiheen omimisella tarkoitetaan toisen henkilön kulttuurin kokemusten omimista ja esittämistä, joskus tuoden kulttuurin virheellisesti huonoon valoon.

Omassa työssäni käsittelen enemmänkin aiheellista appropriatiota, koska en suoraan lainaa teosta, oli se sitten fyysinen tai aineeton. On argumentoitu että aiheellista appropriatiota ei voi oikeastaan olla olemassa, koska alkuperäisen kulttuurin edustajilta ei konkreettisesti viedä mitään ja he saavat jatkaa kulttuurinsa edustamista. Suurimpana ongelmana nähdään kulttuurin esittäminen väärässä valossa, koska lainaaja ei ole yleensä samalla tasolla perillä kulttuurin hienovaraisuuksista kuin alkuperäiskansat jotka ovat eläneet kulttuurin parissa.

2.1 TAITEILIJAN VAPAUS

Taiteilijan vapauteen viitataan usein keskustellessa kulttuurillisesta appropriatiosta. Taiteellisen vapauden pitäisi sallia kaikenlaiset, myös loukkaavat teokset ja taiteilijalla pitäisi olla valta tehdä mitä vain tämän vapauden nimissä niin kauan kun se noudattaa valtion lakeja.

Yleisesti, vaikka jotkut ihmiset pitävät jotain aktia loukkaavana, sillä voi siitä huolimatta olla sosiaalista arvoa. Jotkut ihmiset ovat esimerkiksi syvästi loukkaantuneita siitä että kondomeja mainostetaan televisiossa. Tällaiset ihmiset näkevät kyseiset mainokset vahvistavana tiettyä seksuaalista käyttäytymistä ja tämä shokeeraa heidän uskonnollista ja moraalista herkkyyttään. Tästä huolimatta kyseinen markkinointi ei ole vain haitallista. Tämä johtuu siitä että sukupuolitautien ja epätoivottujen raskauksien vähentäminen on toivottu vaikutus jota pidetään tärkeämpänä kuin loukkaantuneiden ihmisryhmien tahtoon taipumista. Mielivaltainen rasististen solvauksien huuteleminen taas on syvästi loukkaavaa ilman minkäänlaista sosiaalista merkitystä. Se on väärin. Ongelma onkin usein siinä, onko kulttuurillinen appropriatio enemmän kondomien mainostusta muistuttavaa vai pelkkää rasistista huutelua. (O.Young, 136)

Sosiaalinen arvo on häilyvä mutta olemassa oleva meriitti. Saamelaisia loukkaavalla teoksella voi olla positiivisia arvoja jotka on hankala mitata konkreettisesti, samoin kun haitat ovata joskus vaikeita perustella. Taiteilijan vapaudella katsotaan myös olevan merkittävä rooli. Vaikka taiteilijalla on vapaus toteuttaa itseään katsomallaan tavalla ja tutkiskella kiistanalaisia aiheita, pitäisi hänen pystyä myös ottamaan vastaan palaute ja eritoten

kritiikki. Loukkaava teos saattaa onnistua käsittelemään asioita joita taiteilija alun perin pyrkiin käsittelemään, mutta loukkaavuutta ei voida lakaista aina maton alle vain sillä perusteella että teos on muuten onnistunut.

Ilmaisunvapaus on arvokasta, jo sen takia että sillä on tapana lisätä sosiaalista arvoa. Mutta kulttuurillinen appropriatio ei silti ole välttämättä väärin vaikka sillä ei olisikaan sosiaalista arvoa. Jopa taideteos joka on syvästi loukkaava eikä järin onnistunut on silti osa taiteilijan vapautta ilmaista omaa taidettaan. Voidaan sanoa että taiteilija ei voi koskaan tehdä väärin ilmaistessaan itseään vaikka tehty taide olisikin loukkaavaa eikä edes kovin onnistunutta.

Taide on siis useimmiten etuoikeutettu ilmaisumuoto. Argumentti tämän päätelmän puolesta on, että taideteoksen luominen on usein välttämätöntä yksilön henkilökohtaiseen oivaltamiseen. Taiteilijat käyttävät usein töitään ymmärtääkseen asioita joiden merkitys on heille tärkeä. Usein taiteilija myös tuntee painostusta tuottaa töitä jotka antavat heille mahdollisuuden käsitellä ongelmia joita he tutkailevat taiteensa kautta. (O.Young, 137)

3 JAPANIN KULTTUURI

3.1 RINPA

1600-luvulla japanilainen maalaustekniikka joka on jatkunut läpi Japanin historian. Se käsitti eri taiteilijoita jotka eivät kuuluneet yhteen koulukuntaan, mutta joita yhdisti yhteinen tyyli ja tekotapa maalata esimerkiksi sermejä, viuhkoja, kääröjä, puupainolla tehtyjä kirjoja ja keramiikkaa. Rinpa nähtiin usein aateliston seinämaalauksissa, sermeissä ja liukuovissa.

Flowers of the Four Seasons, Anonymous Rinpa Artist, Edo Period

Rinpa on Japanissa erittäin arvostettu osa kulttuurihistoriaa ja moderneja versioita on tehty kunnianosoituksen merkeissä muun muassa videopelien tai sarjakuvien hahmoista. Taiteilija Taro Yamamoto loi myös Rinpa tyyllisen teoksen uuden Star Wars-elokuvan julkaisua varten vuonna 2015.

Lähes kaikki Japanin kulttuuri on alun perin lähtöisin Kiinasta. Kiinan vaikutus Aasiassa on luonut pohjan maalaustaiteelle, esitystaiteelle ja kuvanveistolle josta japanilaiset ovat omaksuneet ja muovanneet erilaista kulttuuria. Kiinalaista taidetta ja kulttuuria on matkittu ja kopioitu kunnes se on muovaantunut lopulta omaksi kulttuurikseen.

Rinpa taidesuunnan taiteilijoiden työt ovat tunnistettavasti aasialaisen näköisiä ja luovat vahvoja mielikuvia esimerkiksi japanilaisesta perinteestä ja historiasta myös länsimaisille katsojille. Valitsin tämän esitystavan lopputyöhöni koska se korostaa Japanin kulttuuria ja sen verrannollisuutta suomalaiseen perinteeseen. Mangatyylisten hahmojen lisäksi teos huokuu

japanilaisuutta ja tekee ikään kuin selväksi että teoksessa käsitellään Japanin kulttuuria. Vahvat Suomi-ikonit rikkovat tämän muuten yhtenäisen kulttuurin. Tarkoitukseni oli luoda näkemys suomalaisesta kulttuurista japanilaisen kulttuurin kautta.

3.2 MANGA

Manga ja japanilainen animaatio anime ovat globaali ilmiö. Se on tärkeä osa sarjakuvakulttuuria ja myös Japanin identiteettiä maailmalla. Monet tunnetut teokset (mm. Hayao Miyazakin elokuvat) ovat voittaneet Oscar palkintoja mikä on tuonut mangan ja animen kulttuuria julkisuuteen. Lähes jokaisella on jonkinlainen käsitys siitä mitä manga on, ja lähes jokainen on törmännyt siihen jossakin.

Dragon Ball, Akira Toriyama

3.3 KULTTUURILLISET IKONIT

Keskivertokuluttajan käsitys Japanin kulttuurista perustuu edelleen hyvin pitkälle 80 luvulta opittuihin stereotypioihin; Samurait, geishat, nouseva aurinko Fuji-vuoren takaa ja bambumetsät. Japanilla on vahvoja kulttuurisia ikoneja jotka luovat mielikuvia kenelle tahansa, mutta saattavat olla tavallisen kuluttajan ainoa käsitys Japanin kulttuurista.

Suomalaisia kulttuurisia ikoneita on verrattain vähän suhteessa Japanin kansainvälisesti tunnettuihin ikoneihin. Japanilainen kulttuuri tarjoaa stereotyyppioita ja vahvoja kulttuuri-ikoneita. Näistä ehkä tunnetuimpina kirsikankukat, nouseva aurinko, samurait, geishat, bambumetsät, shintolaiset pyhätöt, sushi ja Fuji vuori. Tunnettuja, mutta ehkä vähemmän ikonisia ovat myös modernimmat ilmiöt, kuten Japanin elektroniikkateollisuus, massiiviset suurkaupungit, luotijunat, manga kulttuuri, katumuoti ja kawaii-kulttuuri eli esineiden ja asioiden kuvaaminen söpöinä inhimillisin piirtein. Japani on itse tehnyt kulttuuristaan brändiä, mutta siihen ovat vaikuttaneet myös länsimaat ja orientaalin eksoottisuuden kaipuu.

Mt. Fuji ja Chureito Pagoda

Vastaava ilmiö toistuu tietysti myös länsimaissa. Japanilaiset matkaavat ranskaan kokemaan ja näkemään Eiffel tornin, baskerit, patongit ja punaviinit. Turismin kannalta on eduksi että valtiolla on paljon edustavia kulttuurisia ikoneja.

Suomea tutkiskellessa kulttuuri-ikonien puute on melko ilmeinen. On vaikeaa keksiä esimerkkiä hahmosta jolla suomea voisi markkinoida japanilaisen geishan tai samurain tavoin. Usein Suomi-neitoa tai Elovenaa käytetään paikkaamaan tätä puutetta, mutta sen näkyvyys ja tunnistettavuus eivät riitä antamaan tarpeellista mielikuvaa suomesta. Suomella on Japanissa monia kuuluisia esimerkkejä kuten Muumit ja joulupukki, mutta näillä ei ole samanlaista globaalia vaikutusta kuin Japanin kulttuurilla. Kulttuurin sijasta useasti markkinoidaankin luontoa ja sen kokemusta. Monesti

luontokuvaukset ovat enemmän keskittyneitä Lappiin, mikä luo tavallaan virheellisen kuvan koko maan luonnosta ja kulttuurista. Lapissa on myös oma kulttuurinsa, esimerkiksi saamelaiset, jotka usein suivaantuvat kun Suomi markkinoi itseään heidän kulttuurinsa kautta.

Usein suomalaista kansallisylpeyttä luodessa tuodaan esille talvisota. Talvisota on suomalaisuuden suurin ylpeydenaihe, todiste suomalaisesta sisusta ja sinnikkyudesta. Sodalla juhliminen ja mainostaminen kuulostaa sinänsä makaaberilta. Miksi juuri sota on tärkein osa kulttuurihistoriaamme? Muitakin esimerkkejä sisusta löytyy mutta suo, kuokka ja Jussi ei tietenkään ole yhtä myyvää kun puna-armeijan lyöminen pikkuvallion rajalla.

Todellisuus talvisodasta jätetäänkin usein mainitsematta. Aiheesta on kirjoitettu useita teoksia, esim. Talvisota venäläisin silmin, jossa valotetaan useita valtaväestölle tuntemattomia yksityiskohtia. Toisaalta tärkeintä tällaisessa markkinoinnissa ei ole niinkään totuus, vaan mahdollisimman romanttisen kuvan luominen.

Toisella maailmansodalla on myös suuri merkitys Japanin historiassa, mutta tappiollisesta akselivaltojen sodasta ei luoda samanlaista mainoskuvaa kuin suomalaisten talvisodasta.

4 MANGA

4.1 MANGAN HISTORIA

Mangan alkuperästä on monenlaisia ja usein kiisteltyjä teorioita. Perinteet ulottuvat jopa tuhannen vuoden päähän silloisiin maalattuihin paperikääröihin. Chô-jûgiga niminen käärö taiteilijalta Toba Sôjô kuvaa aatelia, sotilaita ja papistoa huvittavina eläinhahmoina. Japanilaisessa kulttuurissa kuvakielen lukemisella on pitkä perinne ja se on säilynyt nykypäivään asti, toisin kuin kuvakieli joka katosi esimerkiksi Egyptissä ja Etelä-Amerikassa. Tämä suhtautuminen kuvan ja tekstin ilmaisuun yhdessä mahdollisti mangan kehityksen ja nousun osaksi jokaisen japanilaisen elämää.

Suhtautuminen mangaan on perinteisesti ulkomailla ollut nihkeää. Japanin kulttuurista on ymmärretty vain kungfutselainen moraalikäsitys, zen-puutarhat ja kirsikankukat. Tällainen käsitys intellektuellista ja henkisestä kulttuurista ylenkatsoo jokaisessa kulttuurissa olemassa olevaa hedonismia ja kapinamieltä. Myös japanissa tämä talonpoikaisväen kulttuuri joka oli täynnä romantiikkaa, viihdettä, draamaa ja seksiä oli vahvasti elävänä aateliston ylevän kulttuurin rinnalla. Tämä kulttuurin sisäinen arvojen ristiriita onkin tärkeä osa mangan persoonallisuutta. Päähahmo voi olla supersankari ja edustaa moraalista ylemmyyttä, mutta samalla juopotella, röyhtäillä ja itkeä. Tämän takia mangaharrastajat usein mainitsevatkin samaistuvansa päähenkilöön koska hän vaikuttaa inhimilliseltä. (Johnson-Woods, 17)

Länsimaiselle myös mangan kuvaama Japanin eksoottinen kulttuuri koetaan kiinnostavaksi. Japani on täynnä traditioita ja tapoja joilla on tuhansien vuosien historia, ja nämä sekoittuvat moderniin elämänmenoon. Shintolaisuuden ja buddhalaisuuden symbolit kuten satoja vuosia vanhat temppelit keskellä miljoonakaupunkia herättävät tunteita. Perinteiset rituaalit kuten tee-seremonia ja rukoileminen pyhätöillä ovat vahvoilla vielä tänäkin päivänä ja luovat kontrastia hektiseen modernin elämän menoon.

4.2 MANGA SUOMESSA

Suomessa manga ja Japanin kulttuuri ovat verrattain marginaalinen ilmiö. 2000-luvulla syntyi niin sanottu "japani-boomi" jolloin supermarketeista saattoi jo saada mangapokkareita, televisiosta lähetettiin animesarjoja ja Miyazakin elokuvia esitettiin Finnkinolla. Tuohon aikaan myös Suomen cosplay, eli animehahmoiksi pukeutumisen kulttuuri alkoi lisääntyä ja harrastustapahtumat alkoivat vetää lisää väkeä. Kuvat ja haastattelut nuorisosta pukeutuneena sarjakuvahahmoiksi pääsivät useaan otteeseen MTV:n uutisten loppukevennykseksi. Syntyi omanlainen stereotypia mangaa harrastavasta teinitytöstä, joka pukeutui värikkäästi ja halusi erottua joukosta. Japanin kulttuuri levisi mainstream mediaan ja estetiikkaa hyödynnettiin mainostamalla tuotteita nuorisolle.

Ilmiö laantui kuitenkin suhteellisen nopeasti. Japanilainen sarjakuvakulttuuri ei saanut samanlaista tuulta alleen niin kuin esimerkiksi Italiassa tai Ranskassa. Italiassa manga-sarjakuvia on luettu jopa kauemmin kuin suurinta osaa länsimaisesta sarjakuvasta, ja tämä näkyy sarjakuvapiirtäjien tyyllissä ja vaikutteissa. manga-valikoima on myös Italiassa merkittävän laaja verrattuna suomeen. Suomessa mangan hetkellinen suosio lisäsi kiinnostusta, mutta palautui vähitellen marginaali-ilmiöksi. Markettimangaa löytyy edelleenkin lähes jokaisesta lehtihyllystä, mutta mitenkään monipuolista tai äärimmäisen tuottavaa se ei ole. Harvat julkaisut pysyvät hyllyssä tarpeeksi pitkään saavuttaakseen viimeisen pokkarin. (tokio.fi)

4.3 OMA MANGAHARRASTUKSENI

Oma mangaharrastukseni on myös lähtöisin teiniajoilta, tosin kauan ennen varsinaisen "japanibuumin" alkua. 90-luvulla animea katsottiin lähinnä VHS-kaseteilta, mutta käsitystä tarinoiden alkuperästä ei tuossa vaiheessa vielä ollut. Mangan ja animen viehätykseen vaikuttivat laajasti aikuisluontoiset teemat, väkivalta ja seksuaalisuus, sekä usein vahva sarjan jaksojen läpikantava juoni. Länsimaisessa vihteessä suositaan episodipainotteista kerrontaa, jossa jokaisen jakson tarina on oma suljettu kokemus johon ei jakson jälkeen enää palata. Japanilaisessa kerronnassa on usein pitkä, kirjan tarinan kaltainen juoni joka kohoaa hitaasti kliimaksiin.

Itse olen aina kokenut mangan ja animen visuaalisen ilmeen kiinnostavana. Värikäs ja eksoottinen tapa piirtää ihmishahmoja ja dramaattiset kuvakulmat

innostivat lähestymään piirtämistä eri tavalla. Tyyllittely on keino jolla luoda vahvoja mielikuvia lukijan kokemukseen. Mangahahmot ovatkin usein suhteellisen yksinkertaisia kasvonpiirteiltään. Tämä luo illuusion jossa katsojan projektio omasta kulttuuristaan välittyy hänelle tyyllitellyn kuvan kautta. Länsimaiset katsojat näkevät hahmot länsimaisina suurine silmineen, kun taas aasialaiset näkevät omia piirteitään, kuten pyöreät kasvot, pieni nenä ja mustat hiukset. Mangan tyyllillä pystytään käsittelemään ihmishahmoa eri näkökulmista juuri tämän hieman epämääräisen tulkinnan kautta. (McCloud)

Kuva omasta työstäni "Teenage Space 2014"

Mangaa on usein kritisoitu naisten seksualisoimisesta ja lapsellisesta suhtautumisesta seksuaalisuuteen. Kriitikissä tulee ottaa huomioon kulttuurierot ja kohdeyleisö. Suhtautuminen alastomuuteen on erilaista esimerkiksi japanilaisen ja amerikkalaisen kulttuurin välillä, kun taas japanilainen ja suomalainen kulttuuri suhtautuvat asiaan samankaltaisesti. Myös seksistä keskustelu on vähemmän tabu ja seksualisuuden näkyminen mediassa on jollain tasolla terveempää kun amerikkalaisessa mainosmediassa jossa seksillä myydään käytännössä mitä vain, mutta arkielämässä seksuaalisuus on tabu. Vastaavasti mangassakin seksi myy.

Kohdeyleisönä on usein miehet teini-iästä aikuisiin ja seksualisoitu nainen kansikuvassa lisää artikkelin myyntiä sisällöstä riippumatta. Naisille markkinoidaan pääasiassa toisenlaisilla tekniikoilla, mutta seksualisoitu miesvartalo on myös myyvä elementti. Naisen asema japanissa on myös länsimaista poikkeavan perinteinen, jossa sarjakuvat tarjoavat pakokeinon fantasiaan alistuvista sukupuolirooleista.

Heteroseksuaalinen seksi Japanissa on rakennettu suhteessa kahteen vahvaan ajatusmalliin: seksikauppa ja perhearvot. Japanissa miehet ja naiset eivät harrasta seksiä vastakkaisen sukupuolen kanssa, vaan järjestelmän kanssa. Kuitenkin naisten seksualisuus on enemmän kahlittu tähän järjestelmään johtuen Japanin ongelmista järjestää toimiva ehkäisyjärjestelmä. Naisten seksuaalisuutta vaivaa aina huoli raskaudesta. Jos naiset rakastaisivat kauniita nuoria miehiä omana itsenään, he todennäköisesti päätyisivät raskaaksi ja rakastamaan heitä vaimoina. Kumpikaan tilanne ei ole järin romanttinen ajatus Japanissa. (Johnson-Woods, 87)

Tällaista sukupuoliroolia rikotaan monesti esimerkiksi tytöille suunnatuissa Boy-love sarjakuvissa, joissa hahmot kuvataan androggyneiksi ja joihin on helppo samaistua. Mangan naiskuvauksella on siis jo itsessään oma merkityksensä.

4.4 MANGA OMASSA TAITEESSANI

Tutkin miten oma suhtautumiseni lähdekulttuuriin vaikuttaa tekemiseeni ja kuinka teokseni saatettaisiin nähdä kulttuurin alkuperäisväestön silmin. Lähtökohtaisesti japanilaiset suhtautuvat varauksella asioihin jotka kritisovat heidän omaa kulttuuriansa. Kunnianosoitukset otetaan suosiolla vastaan mutta kaikenlainen kyseenalaistaminen on yleisesti ottaen pahasta. Tarkoitukseni ei ole kuitenkaan kritisoida nimenomaan japanilaista kulttuuria, vaan käyttää japanilaisen kulttuurin ominaispiirteitä kritisoimaan omaa näkemystämme kulttuurista ja taidemaailmasta.

Etenkin suomen taidemaailmassa sarjakuva ylipäätään on eräänlainen kirosana. Vaikka sarjakuva on nykyään hyväksytty taiteen muodoksi, ja vaikka sarjakuvataiteilijat ovat alkaneet saada ansaitsemaansa arvostusta, saattaa vieläkin kuulla teoksesta käytettävien adjektiivien "sarjakuvamainen" hieman halventavaan sävyyn. Sarjakuva on Suomessa perinteisesti joko

lasten tarinoita tai pilapiirroksia sanomalehdessä, ja tämä on mielikuva josta eroon pääseminen vaatii huomattavasti aikaa.

Manga on sarjakuvana vielä eksoottisempi ja jopa kielletympi. Tyyli on selvästi muualta kuin omasta kulttuurista. Kyseessä on myös media joka on verrattain tuntematon suomessa, joten se on helppo kyseenalaistaa. Manga koetaan kaupalliseksi ja rahvaanomaiseksi, muttei kuitenkaan tarpeeksi tunnetuksi että sitä voisi parodioida kuten esimerkiksi Disneyn sarjakuvia. Manga on tyyli joka vaatii selittelyn ja perustelun. Miksi? Tarvitseeko taiteilija joka jäljittelee Frank Millerin supersankaritarinoita perustelun sille miksi hän haluaa käyttää tätä estetiikkaa? Länsimainen sarjakuva herättää helpommin tunteita ja ajatuksia jopa kokemattomalle koska joudumme altistumaan sille mediassa. Manga on tuntematonta ja vaatii selityksen. Taiteilijalta vaaditaan perusteluja siihen miksi hän ei tee suomalaista sarjakuvaa. Harvoin kuitenkaan pohditaan tarkemmin minkä takia mangaa ei saisi toteuttaa.

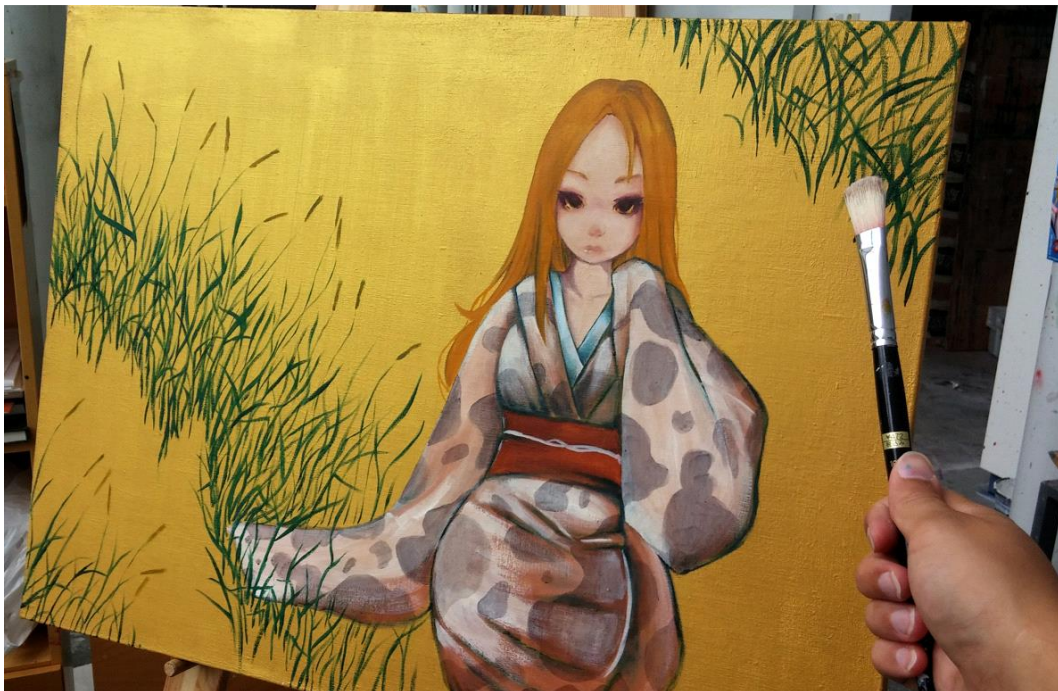
Tyyli on muutenkin mielenkiintoinen yleistyssana taiteessa. Tyyli on määrittelemätön. Se sisältää tiettyjä elementtejä jostain havaitusta normista jonkin tietyn tekotavan sisällä. Mutta ei ole selviä määritteitä siitä, mikä tekee juuri länsimaisen sarjakuvan tai vaihtoehtoisesti mangan. Maallikolle voidaan selittää että suuret silmät ja pieni nenä ovat mangan tunnusmerkki, mutta yhä useammassa länsimaisessa sarjakuvassa on nykyään vielä tyyllitellymmät kasvonpiirteet. Puhumattakaan siitä että manga on alun perin saanut estetiikan inspiraationsa Disneyltä. Lisäksi iso osa mangasta ei täytä minkään esimääritellyn mangan visuaalisuuden tunnusmerkkejä. Vaihtoehtoisesti länsimaisessa sarjakuvassa on monesti lainattu estetiikkaa mangasta siihen pisteeseen että raja on usein todella hämärtynyt.

Toki tyyli ja estetiikka tuovat mukanaan merkityksiä jotka saattavat vaikuttaa teokseen eri tavoin, mutta kumpikaan ei sinällään tee tai pilaa teosta. Öljy-yhtiöitä voidaan kritisoida minkä tahansa perinteisen taiteen keinoin tai performanssin, videotaitteen, digitaalisen tai sarjakuvan kautta. Tietyn estetiikan tai tekniikan valitseminen on usein johdannainen taiteilijan omasta kulttuurista ja tekotavasta, eikä sitä tarvitse erikseen perustella ellei se ole näennäisesti ristiriidassa teoksen kanssa. Manga kärsii imagosta jossa se liitetään liian vahvasti japanilaiseen kulttuuriin vaikka siitä on tullut globaali ilmiö. Hyödynnän tätä suhtautumistapaa itse töissäni, mutta joskus se on haitallista jos en nimenomaan halua painottaa japanilaista kulttuuria. Silloin on luotava huomiokohta jotta katsoja kyseenalaistaisi oman kyseenalaistuksensa teoksen estetiikasta.

Japani ja suomi ovat kulttuureina mielenkiintoinen pari. Vaikka yhteistä historiaa on todella vähän, ovat samankaltaisuudet merkittäviä. Eroja toki on, mutta perimmäiset kulttuurilliset normit ovat usein häkellyttävän samankaltaisia. Kohteliaisuus ja arvostus muita ihmisiä, ja etenkin heidän koskemattomuuttaan kohtaan on vahvimpia yhdistäviä tekijöitä. Japanilaiset ja suomalaiset ovat perimmiltään rehellisiä ja kunnioittavat sopimuksia ja sääntöjä. Arvokkuus ja ammattilaismaisuus ovat tärkeitä. Arvostus luontoa kohtaan ja rauhallinen suhtautuminen sosiaalisiin tilanteisiin. Japanilaiset turistit myös kokevat Suomen todella mielenkiintoiseksi, ja Finnair lentääkin suoria lentoja Japaniin Japan Airlinesin kanssa. Näitä yhtäläisyyksiä on mielenkiintoista tarkastella ja vertailla, ja ne laittavat meidät havainnoimaan joitakin seikkoja omasta kulttuuristamme kun joudumme tarkastelemaan samoja asioita toisen kulttuurin kautta.

5 KULTTUURILLINEN APPROPRIAATIO OMASSA TYÖSSÄNI

Omassa teoksessani pohdin kulttuurillista appropriaatiota oman luomiseni kautta. Olen jossain määrin käyttänyt japanilaisen kulttuurin ikoneja töissäni taiteellisen kehitykseni alusta lähtien. Itse olen kokenut tämän kulttuurin omakseni, tai että minulla on oikeus siihen koska koen sen itse ja samaistun siihen. Monesti istutan japanilaisen kulttuurin kuvat länsimaiseen tai suomalaiseen kontekstiin alleviivatakseni tai verratakseni niitä. Itse pidän tätä solidaarisuuden osoituksena ja kulttuurin arvostuksena.

Kuva omasta työstäni "Milk" 2016

Lopputyöni havainnollistamisen aloitin omasta kulttuurin kokemuksestani. Koska japanilainen kulttuuri on ollut minulle aina lähellä ja olen kasvanut sen parissa, koen että sen kautta on itselleni luonnollisin tapa havainnollistaa asioita. Keskustelu kulttuurillisesta appropriaatiosta kyseenalaistaa oikeuteni asioiden tutkiskelamiseen vieraan kulttuurin keinoin. En halua tietenkään loukata ketään, mutta en itse näe omaa käsittelyäni japanin kulttuurista appropriaationa, ja vaikka näkisinkin, en koe että taiteen täytyy toimia hyväksytyjen sosiaalisten tai moraalisten normien mukaan. Keskustelu siitä mitä taide saa tai ei saa tehdä on jo lähtökohtaisesti väärin, sillä taiteen

tehtävä tulisi nimenomaan herättää keskustelua. Jenni Hiltusen teos "Grind" ja sen väärinymmärrys aiheutti kohun vuonna 2016. Saamelaiset närkästyivät heidän perinnevaatteidensa häpäisystä twerkkausvideolla. Taiteilija itse myönsi että saamen kansallispuku oli teoksessa vain liittämässä mielikuvat meille tuttuun kotoisaan kulttuuriin, ei olemassa kannanottona saamelaisten kulttuurista. Oli analyysi sitten väärin tai oikein, on kyseessä erittäin onnistunut teos kaikkien kannalta, koska saamelaisten oikeudet nousivat jälleen tapetille valtamediaan. Oli teos sitten appropriatiota tai ei, se vaikutti toivotusti ja paljon pidemmällekin. Appropriatio ei siis välttämättä ole edes haitaksi alkuperäiskulttuurille. Keskustelussa keskitytäänkin usein siihen, onko lainaaminen loukkaavaa vai ei, huolimatta siitä koituuko teosta varsinaista harmia kenellekään. Saamelaiset kokivat Jenni Hiltusen teoksen loukkaavana, koska se esitti saamelaisten kansallisasun väärällä tavalla ja irvokkaaseen twerkkaustanssiin liitetynä. Videossa naisella on päällään miesten saamelaispuku jota naiset eivät kulttuurissa käytä. Lisäksi assosiaatio antaa ikävän kuvan saamelaisista. Tämä on esimerkki kulttuurisesta appropriatiosta jossa kulttuuri esitetään haitallisella tavalla. Haittoja voi olla monenlaisia.

Tietynlainen kulttuurin appropriatio voi myös antaa vääränlaisen käsityksen kulttuurista josta se on alunperin varastettu. Tällainen vääristynyt käsitys kulttuurista voi olla haitallinen monellakin tapaa. Se voi luoda tai jatkaa stereotyyppisiä käsityksiä jotka johtavat syrjintään yksityisiä kulttuurin jäseniä kohtaan. Tällainen haitta voi rajata kulttuurin jäsenten koulutuksen tai ekonomisten mahdollisuuksien määrää. Vielä salakavalammin, kulttuurin jäsenet saattavat alkaa nähdä itsensä ja oman kulttuurinsa kuten ulkopuoliset näkevät heidät. Näin kulttuurin oma identiteetti horjuu ja muovautuu virheellisten kokemusten myötä. (O.Young, 107)

Tämä on etenkin näkyvää vähemmistökulttuureilla joilla voi olla vain muutamia satoja jäseniä. Valtakulttuurin vaikutteet tunkeutuvat vähemmistökulttuurin sisälle ja muokkaavat lopullisesti alkuperäistä kulttuuria.

Monesti kulttuurin appropriatiosta puhuttaessa tekoon syyllistynyt usein kuvittelee kannattavansa solidaarisuutta ja yhteistä hyvää. Nykyisessä sosiaalisen median ja loukkaantumisen aikakaudella tämä solidaarisuuden näkökulma asetetaan uuteen valoon. Sosiaalinen media mahdollistaa mielipiteiden ja ideologioiden jakamisen silmänräpäyksessä miljoonille samankaltaisille, minkä seurauksena internetissä syntyy nopeasti samaa asiaa puoltavia ryhmiä. Ongelmia syntyy, kun nämä ryhmät ryhtyvät hyökkäykseen jotakin yksittäistä tahoja vastaan joka vastustaa tätä

ideologiaa. Tällaiset ryhmät perustuvat myös monesti populismiin ja moraalisuuden ylemmyyden tuntoon. Useasti esillä on sananvapaus. Jokin yksittäinen taho julkaisee sosiaalisessa mediassa mielipiteen, mainoksen, artikkelin tai minkä tahansa median joka ei välttämättä vastaa täysin samaa poliittista kantaa jota internetin "ajatuspoliisit" edustavat. Syntyy nopeasti lynkkauspartio joka tekee kaikkensa ajaakseen alas vastakkaisen tahon. Netissä tunteet kärjistyvät, ja ihmiset usein tuntevat oikeudenmukaista raivoa oman moraalisen ylemmydentuntonsa kautta. On myös helppoa kärjistää asioita ja jättää pois tärkeitä faktoja jolloin joukkolynkkaus saattaa kohdistua jopa täysin väärään tahoon. Kaikki tällainen tehdään periaatteessa hyvän asian puolesta joten ihmiset unohtavat jyräävänsä agendansa alleen monia toisten perusoikeuksia.

Kulttuurinen appropriaatio on malliesimerkki tällaisesta nykypäivän ilmiöstä. Appropriaatio on hyvin vaikeasti ja häilyvästi määriteltävissä, joten missään tilanteessa ei voida olla täysin varmoja tapahtuuko toisen kulttuurin riistoa vai ei. Tästä syystä monet eivät halua ottaa riskejä ja päättävät loukkaantua poikkeuksetta, oli siihen aihetta tai ei. Monesti koetaan loukkaantua myös toisten puolesta, jos riistetyn kulttuurin edustaja ei henkilökohtaisesti ymmärrä itse loukkaantua. Tämä johtaa täysin perusteettomiin ristiretkiin sosiaalisessa mediassa jossa kohteena oleva taho joutuu höykytyksen kohteeksi ilman oikeita perusteita, mutta koska taustalla on moraalisesti hyvä tarkoitus, ei lynkkauspartio koe tästä syntyvän minkäänlaista harmia.

Usein kulttuurillisessa appropriaatiossa pidetään tärkeänä osana kahden kulttuurin valtasuhdetta toisiinsa. Ei voida puhua riistosta jos alistettu kulttuuri varastaa sitä alistaneelta kulttuurilta. Usein kyseessä onkin että suurempi valtakulttuuri ottaa omakseen tai hyödyntää palasia pienestä riistetystä kulttuurista. Tämä riisto-aspekti tuntuu olevan sosiaalisessa mediassa täysin unohdettu, ja kaikenlainen toisten kulttuurien ikonien käyttö koetaan omimiseksi.

Jenni Rotonen kirjoittaa blogissaan:

"Ostin itse pari vuotta sitten Japanista perinteisen haorin, kun niitä myytiin likimain jokaisessa vintage-liikkeessä ympäri Tokiota. Ja paikalliset suorastaan kannustivat hankkimaan kimonon tai haorin matkamuistoksi ja tuliaiseksi matkalta. Kun pääsin Suomeen ja puin kauniin haorin ylleni, sain välittömästi niskaani syytöksiä kulttuurisesta appropriaatiosta – suomalaisilta. Tuntui hämmentävältä. Kuitenkin kimono ja haori ovat Japanissa ihan arkivaatteita eivätkä mitään pyhiä kansallispukeja ja paikalliset itse mieluusti niitä myös turisteille kauppaavat. Toki näillekin vaatteille on omanlaisiaan perinteisiä pukeutumiskoodistoja, mitä pidetään missäkin tilanteessa ja miten vaate kuuluu pukea, jne. Mutta oma mielikuvani kuitenkin oli, että japanilaiset

itse suhtautuivat varsin myönteisesti ajatukseen, että ulkomaalainen pukeutuisi heidän perinteiseen vaatteeseensa." (Rotonen, 2016)

Tässä on malliesimerkki tilanteessa jossa suivaannutaan kulttuurisesta appropriatiosta vaikka sen tuntomerkit eivät edes täyty. Kulttuurin tunnusmerkki ja asuste on itse hankittu kohdemaasta jossa kulttuurin edustaja, paikallinen henkilö on jopa kannustanut "riistäjää" käyttämään asustetta julkisesti.

"Mielenkiintoisena esimerkkinä keskustelussa nousi tapaus, jossa eräs keskustelija kertoi asuneensa Afrikassa ja käyttäneensä Senegalissa paikallisten suosimia kankaita ja perinnevaatteita, eikä kukaan ympärillä ollut pahastunut asiasta – pikemminkin päinvastoin. Enemmänkin hän sai paikallisilta kovasti kehuja ja kiitosta vaatteistaan. Paikalliset pitivät pelkästään hienona kunnianosoituksena, että muualta tullut haluaa pukeutua heidän perinnevaatteisiinsa, mutta Suomessa ollaan heti tietäväisinä heristelemässä sormeja ja syyllistämässä, että siinä sitä nyt riistetään toista kulttuuria." (Rotonen, 2016)

Vaikka riistetyn kulttuurin edustaja ei tajuaisikaan loukkaantua, ei aja mitenkään heidän asiaansa että asiaan vihkiytymätön sosiaalisen median oikeustaistelija narkästyy hänen puolestaan. Monesti on haluttu osoittaa solidaarisuutta ja tuoda näkyvyyttä toiselle kulttuurille omassa ympäristössä, mutta tästä hyvästä tarkoituksesta saatetaan lynkata jos joku tuomitsee sen kulttuurin omimiseksi. Ääripäissä toisista kulttuureista ei siis saisi lainata yhtään mitään. Koko käsite on naurettava globalisoituneessa maailmassa, jossa kulttuurien raja on kokoajan häilyvämpi. On vaikeaa kuvitella että New Yorkin kaltaisessa kansojen ja kulttuurien sulatusuunissa tulisi todistaa kulttuurihistoriansa, jotta sosiaalisen median ajatuspoliisit voisivat päättää kenellä on oikeus harjoittaa omaa kulttuuriaan.

On olemassa selviä kulttuurillisen appropriatian tunnusmerkkejä jotka ovat tunnettujen kulttuurien ominaispiirteitä joita hyödynnetään häpeämättömästi. Intiaanipäähineet ja Hawajin kukka Lei ovat hyviä esimerkkejä kulttuurillisista ikoneista jotka länsimainen kulttuuri on ottanut omakseen, riistämällä samalla näiden alkuperäisväestöjen oikeuksia. Näissä molemmissa onkin vahvana amerikkalainen massakulttuuri joka riistää vähemmistöä. Suomella ei ole samanlaista historiaa esimerkiksi afrikan paikallisväestön kanssa, joten tätä ei voida katsoa riistoksi.

Monikulttuurillisuutta kuitenkin halutaan korostaa lähes kaikessa. Etenkin sosiaalisen median radikaali-vasemmisto painotteiset kommentit tekevät

selväksi että kaikenkattava monimuotoisuus on jotain mihin kaiken median pitäisi pyrkiä. Mutta kuinka lisätä teoksiin alkuperäisväestön kulttuuria jos se katsotaan appropriatioiksi? Disneyn Frozen inspiroitui Saamen kansalaisten perinteistä ja elokuvayhtiön edustajat vierailivatkin lapissa tutustumassa saamelaisien kulttuuriin. Elokuva tuotti tietysti paljon rahaa joista saamelaiset eivät saaneet lanttiakaan. (HS, 23.9.2016) Tässä katsotaan ulkopuolisen kulttuurin varastaneen toisen alempiarvoisen kulttuurin eksotiikkaa tehdäkseen sillä rahaa. Mutta entä kulttuurin jatkuminen tai sen näkyvyys, ja liittyvätkö ne moraalikäsitteeseen kulttuurillisesta appropriatiosta?

Voidaan jopa katsoa että nykyisessä globalisoituneessa maailmassa olisi eilinehto kulttuurille olla jollakin tapaa näkyvillä jotta ihmiset olisivat tietoisia sen olemassaolosta. Lisäksi tietoisuus kulttuurista parantaa historian säilymistä ja ylipäätään ihmisten kiinnostusta sitä kohtaan. Disneyn voidaan katsoa tehneen palvelus Saamen kulttuurille tehdessään siitä kansallisen menestyselokuvan. Kukaan ei varsinaisesti menettänyt mitään ja kaikki hyötyivät jollain tasolla. Eikö kyseessä ole siis kaikinpuoleinen hyötymisen tilanne?

Ilmeisimmin ongelma onkin moraalinäkemyksessä siitä mikä on reilua. Saamelaiset eivät hyötäneet samalla tasolla kun Disney joka poiki miljoonia eksoottisen kulttuurin lainaamisella. Appropriatio liittyykin vahvasti moraalinäkemysasioista jotka saattavat vaihdella huomattavasti kulttuurien välillä. Monet vähemmistöt pitävät kulttuuriaan omana omaisuutenaan kun taas esimerkiksi länsimainen kulttuuri ei koe kulttuurinsa käyttöä varastamiseksi koska kaikki kulttuuri koetaan lähtökohtaisesti kaikkien omaisuudeksi.

6 LOPPUSANAT

Kulttuurillinen appropriatio on edelleen häilyvä termi. Ihmisten omat käsitykset muovaavat kuinka asiaan suhtaudutaan ja valtamedialla on oma käsityksensä siitä mikä lasketaan appropriatioksi. Tärkeintä on edelleenkin solidaarisuuden edistäminen ja vähemmistön kulttuurien näkyvyyden parantaminen. Modernissa globaalissa maailmassa on joskus tehtävä uhrauksiakin, ja loukkaavana koettu teoskin saattaa tuoda positiivista näkyvyyttä. Keskustelun tulisi säilyä ja taiteen tulisi pysyä edelleenkin riippumattomana siitä mikä milloinkin mielletään kulttuurilliseksi appropriatioksi.

Palasin Japaniin muutaman viikon matkalle keväällä lopputyönäyttelyni jälkeen. Tarkastelin kulttuuria nyt myös hieman eri kantilta lopputyöni tutkimuksen lomassa. Panin merkille kuinka japanilaiset vaihto-oppilaat jotka olivat aikaisemmin keväällä vierailleet Suomessa olivat ylpeitä ja innoissaan suomalaisista kulttuurikokemuksistaan. En kokenut itse heidän käyttämiensä Suomen kulttuuri-ikoneita loukkaavina, eivätkä he todellakaan ajattelleet että olisin loukannut heidän kulttuuriaan käyttämällä Japanilaisia perinne-asusteita. Huomioin myös kuinka paljon Japanissa panostetaan oman kulttuurin markkinoimiseen ulkomaille ja ylipäätään globaalia vaikutusta.

Omassa työskentelyssäni aion käsitellä asiaa jatkossakin. En myöskään koe oman työskentelyni täyttävän appropriatian tunnusmerkkejä, mutta olen valmis kuulemaan kaikkia mielipiteitä. Luotan myös mielummin syntyperäisiin japanilaisiin kuin länsimaisiin kun keskustellaan siitä minkä japanilaiset kokevat loukkaavaksi. Niin kauan kun alkuperäisväestö ei koe olevansa riistetty ei mielestäni myöskään lainaavan kulttuurin tulisi tuntea sortuvansa loukkaaviin tekoihin.

7 LÄHTEET

James O. Young, 2008. Cultural Appropriation and the Arts. Blackwell Publishing.

Toni Johnson-Woods, 2010. MANGA An Anthology of Global and Cultural Perspectives. The Continuum International Publishing Group Ltd.

Viittaus: (Rotonen 2016)

Lähdeluettelo: Rotonen J. 2016. Pari sanaa kulttuurisesta appropriatiosta. Viitattu 24.5.2017.

<http://pupulandia.fi/2016/12/30/pari-sanaa-kulttuurisesta-appropriatiosta/>

Helsingin Sanomat artikkeli ”Disney kävi Inarissa tutkimassa saamelaista elämää Frozenin jatko-osaan – Saamelaiset haluavat korvausta” 23.9.2016

<http://www.hs.fi/kotimaa/art-2000002922271.html>

Bair Irincheev, 2012. Talvisota venäläisin silmin, Minerva

<https://tokio.fi/manga/> Mangajulkaisut suomessa

Scott McCloud, 2006. Making Comics